

Europa nu este doar un concept geografic. Nu este doar numele continentului cuprins între Oceanul Atlantic și Urali. Este și o entitate culturală cu multe elemente diversificate, mai ales în timp, astfel încât, hotarele sale geografice, adeseori, nu au coincis cu cele culturale, datorită unor serioase discontinuități ce au putut fi, în unele momente ale istoriei europene, determinante.

Secolul al XVIII-lea nu diminuează discontinuitățile dar consacră o dezvoltare mai unitară, care i-a permis lui Paul Hazard să afirme: "noi suntem descendenții direcți ai secolului al optsprezecelea" pentru că, începând cu acest veac, "ce creștea în umbră s-a dezvoltat la lumină; ceea ce era speculația câtorva spirite rare a cuprins mulțimea; ceea ce era timid a devenit provocant".<sup>1</sup> Modelul european din Epoca Luminilor, se prezintă cu un epicentru avansat, situat în nord-vestul continentului, incluzând Anglia și Olanda, în jurul căruia gravitau ceea ce am defini ca zone periferice.<sup>2</sup> În secolul al XVIII-lea contactul dintre diferitele părți ale Europei se realizează pe baza unor modele, considerate general valabile, realizate în funcție de "spațiul mental" și subsumate unei geografii spirituale specifică, așa cum am amintit, ariilor de dezvoltare a culturii din zonele de nord-vest.<sup>3</sup> Acest contact nu poate șterge în totalitate discontinuitățile, astfel că secolul al XVIII-lea consacră, și el, o Europă asincronă. În zonele extreme ale continentului dezvoltarea, deși vizibilă, cunoaște un stadiu inferior în raport cu epicentru, marcat și de o puternică specificitate. Premisele nu sunt peste tot aceleași, astfel că nu se pot manifesta identic condițiile minimale care să devină certitudini.<sup>4</sup>

Acest fenomen se poate surprinde foarte bine printr-o ierarhizare a vocabularului iluminist și a modului cum este el folosit în diferite spații culturale europene. Primul nivel este reprezentat de tratatele de știință și filosofie, publicate în limba latină. Nivelul secund cuprinde beletristica în limbile naționale, cel de-al treilea folosirea limbilor naționale în corespondență și în limbajul comun. Nivelul patru, și ultimul, este al celor mai noi "consumatori" de lecturi istorice și beletristice. Anglia, Franța și Olanda ating nivelul unu, începând cu anul 1680. Nivelul doi este frecvent folosit în intervalul 1700-1720. Franța și Anglia ating nivelul trei între anii 1730-1740, iar nivelul patru devine o certitudine în Franța anulului 1789. Dacă ne îndreptăm spre est aceste stadii sunt din ce în ce mai târzii. Germania atinge nivelul unu prin anul 1700 și nivelul patru abia peste o sută de ani. Spania cunoaște nivelul unu prin anul 1730, iar al doilea abia la finele deceniului cinci. În Italia nivelul patru este consacrat de Risorgimento<sup>5</sup> și, în sfârșit, ceea ce ne interesează

1. Paul Hazard, *Gîndirea europeană în secolul al XVIII-lea*, Editura Univers, București, 1981, p. 5.

2. Domokos Kosáry, *Újjaépités és polgárosodás 1711-1867 (Reconstrucție și civilizație)*, Hattértáp és könyvkiadó, Budapest, 1990, p. 12-13.

3. Romul Munteanu, *Cultura europeană în epoca luminilor*, vol. I, Editura Minerva, București, 1981, p. 15.

4. Domokos Kosáry, op. cit., p. 15.

5. Pierre Chaunu, *La Civilisation de L'Europe des lumières*, Arthaud, Paris, 1971, p. 20-21.

acum cel mai mult, Europa Centrală și de Sud-Est, unde nivelul unu este receptat în deceniul opt.

Pentru o mai exactă analiză a iluminismului maghiar, trebuie să delimităm, după cum consideră Kosáry Domokos, o zonă care la vest este mărginită de Prusia și Austria, iar la est de Rusia, denumită Europa Central-Răsăriteană, înglobând cehi, maghiari, polonezi, cu o serie întreagă de particularități în evoluția lor.<sup>6</sup> La o atentă analiză observăm că din acest context lipsesc românii, slovaci, ucrainenii și rutenii, cu un important rol și în secolul al XVIII-lea, în cultura europeană. Completarea ni se pare mai mult decât necesară, pentru că Europa asincronă a perioadei mai sus amintite, se dezvoltă în "trepte". Zona de nord-vest - Anglia, Franța, Olanda - zona mediană - statele germane din vest, Prusia, Austria - zona sudică - Spania, Italia - și ultima, zona arilor periferice.<sup>7</sup>

Aceste ultime spații nu trebuie să le considerăm, neapărat retardate. Este mai ales un decalaj și o încordare între forțele înnoitoare, oarecum mai palide, și forțele retrograde care se mențin pe poziții, ceea ce determină o specificitate arhaică a evoluției din zonele periferice, implicit din Europa Central-Răsăriteană,<sup>8</sup> care într-un contact al Vestului cu Estul, poate fi considerat un areal de interferențe.<sup>8 bis</sup>

Secolul al XVIII-lea, deși este cadrul de manifestare generos al iluminismului, nu trebuie subsumat în întregime acestuia, el "nu se confundă cu luminile. Ele debordează secolul. O parte a acestui secol le scapă".<sup>9</sup> Am adus acest argument, pentru că în Europa Central-Răsăriteană, implicit în Ungaria, ele pătrund abia în a doua jumătate a veacului. Retardarea temporală are mai multe explicații. Să nu uităm că Buda este eliberată de sub stăpânirea turcească în anul 1686, deci numai cu un an înainte ca Isaac Newton (1642-1727) să publice lucrarea sa "*Philosophiae naturalis principia mathematica*". Sigur, stăpânirea turcească este o explicație, dar nu singura, pentru că Polonia, care nu a cunoscut-o, se confruntă cu aceeași situație. Deci trebuie, în mod necesar, găsite și altele. Cea mai exactă este cea legată de perpetuarea regimului feudal, târziu, care nu permite o "libertate" a muncii, factorul generator de progres.

În acest stadiu, Ungaria cunoaște o puternică "deznaționalizare", adică dispariția în cvasitotalitate a scrierilor de orice natură, în limba maghiară, în prima jumătate a secolului, după care, pe neașteptate "*datorită unui om*", în cazul de față Bessenyei György, se naște programul cultural iluminist maghiar,<sup>10</sup> perpetuat până în deceniul trei al secolului al XIX-lea, ca un iluminism târziu.<sup>11</sup>

Raportată la zonă și apoi la perioadă, Transilvania are statutul său propriu, bine definit. La finele Evului Mediu situația sa concretă este determinată de existența Dietei

6. Domokos Kosáry, op. cit., p. 13.

7. Pierre Chaunu, op. cit., p. 21.

8. Domokos Kosáry, op. cit., p. 15.

8 bis. Victor Neumann, *Geneza spiritului modern în Europa Centrală și de Sud-Est*, Editura Științifică, București, 1991, p. 7.

9. Pierre Chaunu, op. cit., p. 19.

10. Domokos Kosáry, op. cit., p. 118.

11. Elemér Jancsó, *A felvilágosodásról a romantikáig. Tanulmányok. (De la iluminism la romantism. Studii)*, Irodalmi Könyvtadó, Bukarest, 1966, p. 6.

care, în anii 1541- 1686, adoptă legi specifice, menținând sistemul celor trei "națiuni", maghiari, sași și secui, excluzând românii, în ciuda superiorității lor numerice. După anul 1686, când se instaurează regimul imperial austriac, Transilvania avea o Cămară Aulică distinctă la Viena, situație în care imperialii o puteau mai ușor stăpâni.<sup>12</sup>

Pentru o mai bună receptare a programului cultural iluminist maghiar, atât în Ungaria cât și în Transilvania, sunt necesare o serie de premise, contactul cu Occidentul, slăbirea bisericii și lărgirea tematicii abordate în învățământ.

Drumurile apusene ale oamenilor de cultură din acest areal încep mult mai repede decât perioada la care ne referim. Renașterea, Umanismul și Reforma sunt tot atâtea modalități de realizare a unei osmoze culturale Apus-Răsărit. În primul rând, Reforma<sup>13</sup> este aceea care deschide un teren fertil pentru acele contacte culturale care ne stau nouă în atenție. În timpul Războiului de 30 de ani, teologii protestanți călătoresc prin Olanda și Anglia, pentru că Germania nu le mai este accesibilă din cauza conflictului. Astfel iau contact cu prezbitarianismul teologic și cartezianismul filosofic, care ajung să fie cunoscute și în mediile maghiare din Transilvania. Contrareforma trebuie să facă eforturi deosebite pentru a stăvili prozelitismul reformist. Un exemplu, din secolul al XVI-lea, deci chiar mai devreme decât perioada de care ne ocupăm, este cel al episcopului David Ferenc, care spunea că "sunt gata să sufăr orice pentru adevărul cunoscut de mine". Atât de mare a fost impactul, că la Colegiul din Alba Iulia, guvernatorul de mai târziu, Bethlen Miklos, studia cartezianismul cu magistrul său Apáczai Csere János, care preda poetica, fizica, astronomia și geografia. Mai târziu celebrul pedagog avea să sufere, după cum mărturisește în biografia sa, din cauza dragostei sale pentru teologia prezbitariană și filosofia carteziană.

În timpul Principatului studenții protestanți studiază în Franța, ajutați de hughenoti, venind permanent în contact cu cultura franceză. Chiar și după înfrângerea lui Rákóczi, contactul cu spiritualitatea franceză nu încetează deși, Kazinczy în "Erdélyi Levelek" amintește că studenții protestanți ardeleni studiază în Elveția și Olanda.<sup>14</sup>

Să nu uităm că toate ilustrele figuri ale culturii maghiare din secolul al XVIII-lea călătoresc prin mai toate țările europene, cunoscând în mod direct spiritualitatea occidentală, situație care are o importanță deosebită în formarea lor. Un singur exemplu este mai mult decât edificator. Conte Teleki Sámuel constituie marea bibliotecă din Târgu-Mureș, în urma călătoriilor pe care le face în Apus la Basel, Utrecht, Leiden, Paris și bineînțeles, Viena.<sup>15</sup> În anul 1761, contele Teleki József jr. în periplul său european îl vizitează, la Montmorency, pe Rousseau, renumit prin originalitatea și spiritualitatea sa.<sup>15 bis</sup>

Poate că, cea mai importantă modalitate de receptare a valorilor culturale occidentale este stabilirea temporară în Viena a unor reprezentanți ai nobilimii maghiare,

12. Domokos Kosáry, op. cit., p. 45; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 94-101, 134-136.

13. Victor Neumann, op. cit., p. 59-78.

14. László Bányai, *Erdély és a felvilágosodás*, în "Korunk", XIV, nr. 7-8/1939, p. 624-625.

15. Ibidem, p. 627

15 bis. Zoltán Baranyai, *Une visite hongroise chez Rousseau à Montmorency*, în "Revue des Études Hongroise et Finno-Ongiennes", nr. 1, 1927, p. 188-194.

fie din Ungaria, fie din Transilvania. Ne referim la nobilime, pentru că luminismul este adoptat, în primul rând, în straturile superioare ale societății.<sup>16</sup>

Maria Tereza atrage la Curte o bună parte a ei, ca o acțiune importantă, în spiritul Contrareformei. Convertirea la catolicism o realiza prin acordarea de privilegii, fie în Cămară, fie în armată. Viena acelei epoci, în a doua parte a domniei împărătesei, este în cvasitotalitate dominată de spiritul francez. Nici măcar limba germană, folosirea ei din ce în ce mai mult, nu poate opri acest proces. În timpul războiului de succesiune la tronul Austriei, soldații, deci și cei originari din Transilvania, ajung în acea Europă, ce le poate schimba în mod radical modul de a gândi.

Deși cenzura, "*Bücher Polizei*", întocmește fel de fel de liste cu cărțile interzise, totuși Viena este locul unde contactul cu cartea influențează, în mod radical, supușii imperiali în adoptarea spiritului renovator. Trei sferturi din numărul cărților interzise sunt fie în limba franceză, fie traduceri din franceză, în loc central figurând operele lui Voltaire și Rousseau.<sup>17</sup>

Celebra lucrare a lui Rousseau, "*Contractul social*", ajunge în mediile maghiare prin filieră vineză. Acolo o cunoaște și Bessenyei György, pentru că prin anii '70 se referă deja la ea. Mai mult decât atât, pe baza celor citite, elaborează o lucrare "*A Társaság eredetéről*" (Despre originile societății), în care susține dreptul natural al popoarelor, dar asimilează noțiunea de "popor" cu nobilimea, iar pentru țărâtimea lipsită de drepturi, propune o serie de înlesniri practice.<sup>18</sup> Mai târziu, în anul 1793, Kazinczy Ferenc începe traducerea celebrei lucrări a lui Rousseau, dar în anul 1794, din cauza unei descinderi a poliției împotriva "iacobinilor", manuscrisul este ars de autor.<sup>19</sup>

Răspândirea operei literare, istorice și filosofice a lui Voltaire, în cercurile veneze determină o receptare a ei în Transilvania, unde jansenismul catolic și, mai ales protestanții, se folosesc de ea.<sup>20</sup> Este și firesc, pentru că în cercurile culturale ardeleni jansenismul cunoaște o largă răspândire, chiar dacă consecințele sunt inegale.<sup>21</sup> De altfel, găsim interesantă receptarea operei lui Voltaire pe această filieră, pentru că ea este aceea care duce la o "împăcare" a iluminismului cu absolutismul,<sup>22</sup> situație în care biserica este supusă unor puternice presiuni.

De aceea, putem spune că jansenismul, prin declarațiile sale antiiezuite și încercările de reformare din interior a bisericii catolice se interferează cu iluminismul, iar în spațiile Europei Central-Răsăritene, cu absolutismul luminat. Dar, Voltaire nu considera

16. Domokos Kosáry, op. cit., p. 118.

17. László Bányai, op. cit., p. 626.

18. Sigmund Eckhardt, Bessenyei, és francia gondolat (Bessenyei și spiritul francez), în "Egyetemes Philologiai Közlöny" (Comunicări de filologie generală), nr. 43/1919, p. 193.

19. Kálmán Benda, Emberbarat vagy hazafi? (Filantrop sau patriot?), Gondolat, Budapeșt, 1978, p. 355.

20. Éva H. Balázs, Bécs és Pest-Buda a régi századvégén 1765-1800, Magvető Kiadó, Budapest, 1987, p. 31.

21. Pompiliu Teodor, Interferențe iluministe europene, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1984, p. 83-98.

22. Éva H. Balázs, op. cit., p. 31.

suficientă renoașta jansenistă, afirmând în stilul său caracteristic, că ultimul iezuit trebuie sugrumat cu intestinalele ultimului jansenit.<sup>23</sup>

Jansenismul este receptat în mediile vieneze prin două modalități. Prima este o filieră franceză cu puternice reflexe italiene, datorate operei lui Muratori. A doua este mult mai directă, datorată lui Gerhard Van Swieten (1700-1772), medicul împărătesei Maria Tereza, directorul bibliotecii imperiale, pentru scurt timp însărcinat cu reorganizarea Universității din Viena și, în fine, poate cea mai importantă funcție a sa, președinte al comisiei de cenzură, începând cu anul 1758.<sup>24</sup> Rolul său este imens și pentru cercurile maghiare, exemplificându-l cu două cazuri. Primul este cel al lui Kollár Ádám care, ieșind din ordinul iezuiților, reușește să ocupe o poziție importantă în capitala imperiului, devenind ulterior un fervent partizan al absolutismului luminat. Al doilea este și mai semnificativ. Medicul din Debrecen, Weszprémi István, de credință reformată, reușește cu sprijinul său să devină autorul unei bogate literaturi, destinată răspândirii cunoștințelor de medicină în cercuri cât mai largi.<sup>25</sup> Este, deci, evident că jansenismul încearcă să apropie biserica catolică printr-o reformă interioară, de noile scopuri ale epocii, de noile cerințe pe care le putem numi rațiuni de stat. Pentru Imperiul austriac este evident că jansenismul încearcă o concordanță cu iosefinismul, dacă nu chiar paralelisme, în anumite momente.

Odată pornit, sistemul de receptare a noilor idei nu mai poate fi oprit. Nevoia de inovație se impune fie ca o necesitate, fie ca o modă. Am văzut că prin contactul cu Occidentul și printr-o "apropriere" a acestuia, "aducându-l" la Viena, "lumea bună" a Europei Central-Răsăritene cunoaște tot ceea ce poate fi cunoscut, până la un anumit nivel despre ceea ce poate însemna o nouă lume, cu totul diferită de ceea ce știa ea până la un moment dat. Toate acestea nu sunt însă suficiente, pentru că se derulează la întâmplare. Este nevoie de organizare, de un anumit grad de instituționalizare, ceea ce se va realiza, într-o primă fază, prin francmasonerie și, în a doua, prin absolutismul luminat.

Lojile masonice au un rol important în organizarea și disciplinarea membrilor societății și în difuzarea noilor idei.<sup>26</sup> Ele se constituie în adevărate "laboratoare" ale absolutismului luminat, membrii lor pregătind, printr-o activitate febrilă urcarea pe tron a favoritului lor, Iosif al II-lea.<sup>27</sup> Lojile din Viena au printre membrii lor nume ilustre ale culturii maghiare din Transilvania: Bessenyei, Báróczy, Naláczy, Barcsay.<sup>28</sup> Arhivele din Viena păstrează liste cu lojile din epocă și cu membrii lor.<sup>29</sup> Ei prezintă garanții, pentru că împăratul le încredințează funcții operative importante. alcătuind chiar un aparat operativ, indiferent de unde proveneau: Italia, Ungaria sau Transilvania.<sup>30</sup> Kosáry Domokos

23. Domokos Kosáry, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* (Cultura în Ungaria secolului al XVIII-lea, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, p. 267.

24. Ibidem, p. 284.

25. Ibidem, p. 286.

26. David Prodan op. cit., p. 312.

27. Éva H. Balázs, op. cit., p. 290.

28. László Bányai, op. cit., p. 628.

29. Éva H. Balázs, op. cit., p. 292.

30. Ibidem. p. 294; *Magyarország története 1686-1790*, vol.IV/2, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, p.

consideră că sunt anumite puncte de vedere care, poate, exagerează, în anumite privințe, rolul acestora.<sup>31</sup>

Francmasoneria se adoptă în mediile europene central-răsăritene, tot prin influența Occidentului. Modelul este de inspirație franceză, reprezentat de "*Marele Orient*". Lojile se răspândesc treptat, în aproape toate țările vechiului continent: Franța, desigur Paris (1725), Spania (1728), Cianda (1731), Suedia (1735), lumea germană - Hamburg (1737), Berlin (1748) și Viena (1743). În Transilvania primii care se organizează sunt sașii, prin lojile de la Brașov (1749) și Sibiu (1769).<sup>32</sup> Scopul lor, mai mult sau mai puțin mărturisit, este lupta împotriva dogmei, promovarea prieteniei între oameni, a cercetării științelor naturii. Astfel, apar loji noi la Cluj, Miercurea Ciuc și Sfântu Gheorghe. Mare maestru al Lojei transilvane este, în epocă, Bánffy György, iar ajutor al marelui maestru Bánffy Farkas. Acesta din urmă menționa că spiritul revoluționar în spațiile ardeleni este în stare latentă, masele așteptând un nou Gheorghe Doja. Un alt element semnificativ pentru activitatea masonică din Transilvania este dorința lojii sibiene de a edita volumul "*Erdélyi Enciklopédia*" (Enciclopedia Ardealului). Într-o astfel de ambianță nici nu este de mirare că francmasoneria câștigă teren acolo unde se nasc societăți culturale, prin efortul unor intelectuali de seamă, cum este cazul lui Kazinczy, în Ungaria și Aranka, în Transilvania.<sup>33</sup>

Spre deosebire de francmasonerie, care are într-un fel sau altul, valențe oculte și din acest motiv rolul său în Epoca Luminilor nu este pe deplin elucidat, absolutismul luminat austriac și varianta sa care ne interesează în primul rând, iosefinismul, se manifestă cu consecințe mult mai evidente.

Efectele sale pentru românii din imperiu sunt prezentate într-o bogată literatură de specialitate, detașându-se evident, contribuția marelui istoric clujean David Prodan.<sup>34</sup>

Și în mediile maghiare, inclusiv cele transilvănene, absolutismul luminat de esență vinează se prezintă, din punct de vedere temporal, ca un proces continuu, din anul 1765 până în anul 1790. Esența sa ne determină să diferențiem terezianismul (1765-1780) de iosefinism (1780-1790). Maria Tereza este credincioasă până la moarte conceptelor barocului târziu, chiar dacă în anul 1773, prin lichidarea ordinului iezuit pășește, destul de adânc, pe terenul atât de puțin iubit al absolutismului luminat. Noua filosofie nu este pentru ea o profesiune de credință, căci la cererea Papei, în anul 1767, condamnă "*libertinismul blestemat*", manifestat de supușii săi, uneori chiar ostentativ. Terezianismul se bazează în primul rând, pe cameralism, prin care se accentuează rațiunea de stat, rolul administrației și al finanțelor. Un mare pas înainte îl constituie "*Ratio Educationis*" (1777), ca o primă reglementare a învățământului maghiar. În comparație cu acestea și cu consecințe mult mai ample, sunt hotărârile lui Iosif al II-lea, adoptate după anul 1780, când rămâne singur pe tron. Suprimarea cenzurii, în iunie 1781, are urmări profunde în constituirea presei și pe tărâmul literaturii. Edictul de toleranță, din octombrie

31. Domokos Kosáry, op. cit., p. 325; Elemér Jancsó, A magyar szabadságharc irodalmi és muvelődéstörténeti szerepe a XVIII században (Rolul francmasoneriei în literatură și istoria culturii în secolul al XVIII-lea), Kolozsvár, 1936.

32. Domokos Kosáry, op. cit. p. 324.

33. László Bányai, op. cit., p. 628.

34. David Prodan, op. cit., p. 241-244.

1781, are, deasemenea, efecte benefice, mai ales pentru noncatolicii din imperiu, în practicarea cultului și ridicarea de biserici. Împăratul nu ajunge la concepțiile religioase profesate de Frederic al II-lea, vădit influențat de Voltaire, dar considera că orice instituție ecleziastică, indiferent de ritm, poate fi mai bine controlată, ele trebuind, în mod necesar, să se supună autorității de stat.<sup>35</sup> Această supraveghere se putea mult mai bine îndeplini dacă limba latină se scoate din uz, cea ce Iosif al II-lea nu ezită să facă. Ordonanța din 11 mai 1784 impune folosirea limbii germane. Măsura sa este una pragmatică, mai ales că precizează că nu dorește să aducă prejudicii folosirii limbilor vorbite de naționalitățile din imperiu.<sup>36</sup>

Dorințele sale reformatoare nu determină o reacție de lichidare a privilegiilor nobilimii și bisericii. Dar burghezii beneficiari ai măsurilor sale pragmatice își schimbă condiția, reușind să se asimileze cu nobilimea, mai ales cea mijlocie, fiind în același timp cea mai importantă sursă de constituire a intelectualității iosefine, cu un important rol în răspândirea conceptelor luminismului.<sup>37</sup>

Din rândul acestei intelectualități se selectează și în mediile maghiare, acele personalități care devin, necondiționat, adepți ale iosefinismului și, unele dintre ele, ale luminismului, activând consecvent în cercurile imperiale, administrație, în general în domeniile publice.

La început, simpatia acestora față de măsurile luate de împărat are un caracter anonim. În anul 1785, după anularea iobăgiei apare un manifest în limba maghiară, la Pesta și în limba germană, la Frankfurt, cu titlul "*Igaz haza-fiúi feljegyzések az örökös jobbágyság igája elmozdításáról Magyar országon*" (Adevărate însemnări patriotice despre înlăturarea poverilor iobăgiei în Ungaria), în care se arată că fără intervenția celor mai înalte autorități nu se poate face ordine în adevăratul înțeles al cuvântului. Dacă puterea nobililor este mai mare decât a regelui, atunci aceștia persecută țărani. Un alt manifest, tot cu titlu semnificativ și tot anonim se întreabă: "*Miért nem szeretettik József Császár az o népétol ?*" (De ce nu-l iubește poporul pe împăratul Iosif ?), datată în anul 1787. Răspunsul nu întârzie și motivația este semnificativă, arătând că acesta a îngrădit privilegiile nobilimii și "*i-a repus din nou în drepturile lor pe cei oropsiți*".<sup>38</sup>

Medic celebru în epocă, Benko Sámuel, este un iosefinist convins, autor al unui manual de politică, cu temă patriotică intitulat: "*Tentamen philopatriae in monarchiis et aristocratiis promovendae philosophicum*", publicat în anul 1787. Autorul susține dreptul membrilor societății la bunăstare, proprietate și de a fi funcționari publici, toate acestea nedevinind realitate fără sprijinul autorității supreme, care este împăratul. Concepția sa despre binele public, despre stat și patriotism este în spiritul celor profesate, în epocă, de Wolff, Sonnenfels și Martini. Eforturile sale sunt susținute, de însuși Iosif al II-lea.<sup>39</sup>

35. Domokos Kosáry, *Újjáépítés és polgárosodás*, p. 157-161.

36. Éva H. Balázs, op. cit., p. 225; D. Prodan, op. cit., p. 236.

37. Kálmán Benda, op. cit., p. 244.

38. "a nemesség hatalmát határ közzé szorította" és "visszahelyezette az elnyomatott emberséget újra a maga jussaiba" Elemér Arató, A magyar "nemzeti" ideológiák jellemző vonásai a 18 században, în *Nemzetiség a feudalizmus korában*, Budapest, 1972, p. 150.

39. Domokos Kosáry, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, p. 347.

Pastorul Tessedik Sámuel are un rol important pe tărâm pedagogic și economic, fiind sprijinit direct de împărat, înființând o școală de agricultură.<sup>40</sup>

O importantă personalitate maghiară a epocii este Hajnocy József (1750-1795), care depășește cadrele absolutismului luminat austriac, oarecum delimitat de ideile lui Wolff sau Sonnenfels. El lectura, în original, operele autorilor iluminiști englezi și francezi, iar după prăbușirea iosefinismului, al cărui adept este inițial, devine un înfocat fruntaș iacobin, fiind chiar executat. Concepțiile sale evidențiază o stare de spirit antinobiliară, cerând ca și ei să plătească impozit, favorabilă țăranilor, prin condamnarea servitului. Evoluția societății trebuie controlată printr-o temeinică organizare a statului, în folosul tuturor cetățenilor. Prin recomandarea contelui Széchényi Ferenc, ajunge în rândul francmasonilor.<sup>41</sup>

Poetul Verseghy Ferenc (1757-1822) ajunge la conflicte cu biserica, evoluând, și el, de la un iosefinism absolut la o doctrină iacobină tranșantă. A tradus în limba maghiară "*La marseillaise*" și o parte din opera lui Voltaire. Condamnat la moarte, în anul 1795, în urma complotului condus de Martinovics, după nouă ani de detenție este eliberat.<sup>42</sup>

Dar figura centrală a antitezei iosefinism-iacobinism, în variantă maghiară, rămâne Martinovics Ignác (1755-1795). Chiar atunci când servea la Curte, manifesta un vădit dispreț față de nobilime și, mai mult, critica exagerările iosefinismului. Concepția sa filosofică stă, în mod evident, sub semnul luminilor franceze, opera sa "*Mémoires philosophiques ou la nature dévoilée*" (1787), fiind un pas înainte, prin influența lui Holbach, Helvetius, La Mettrie, față de opera celorlalți iluminiști maghiari. Fiind un adept al filosofiei naturii, Martinovics rămâne figura centrală a iluminismului maghiar, cel puțin în perioada postiosefinistă,<sup>43</sup> pentru că filosofia sa chiar dacă nu este originală, se constituie într-o raritate a acestui domeniu, în mediile maghiare.

Iacobinismul profestat de asociația condusă de Martinovics are o deosebită importanță pentru că ea ajunge la principii federaliste, atât de avansate, din punct de vedere național,<sup>44</sup> încât ele nu vor mai fi adoptate, după aceea de vreo autoritate maghiară, până la anul 1918.

Din ceea ce am prezentat, credem că se observă, că ideile iluministe sunt receptate în mediile maghiare printr-o permanentă osmoză culturală cu Occidentul, care începe cu mult înainte de secolul al XVIII-lea, deci și înainte de Epoca Luminilor. Cu toate acestea, sursa principală de "inspirație" rămâne Viena, unde se formează o intelectualitate maghiară, provenită pe de o parte din rândul nobilimii, pe de altă parte din rândul orășenilor. Dar trebuie să facem o precizare, spunem noi esențială, pentru evoluția spiritului luminist maghiar. De la început, să facem distincție între un luminism "teoretic" și unul "practic". În primul caz includem acele valențe spirituale maghiare care prelucurează

40. László Vincze, Tessedik Sámuel élete és pedagógiai munkása, în "Pedagógiai Szemle", 1953, p. 470-471.

41. Gyula Bónis, Hajnocy József, Budapest, 1954, p. 36-37.

42. A Magyar Irodalom Története 1849-ig, (Istoria literaturii maghiare pînă la 1849), Gondolat Kiadó, Budapest, 1968, p. 235-236; Kálmán Benda, op. cit., p. 411-418.

43. László Mátrai, Martinovics Ignác filozófiai ömlékiratai, în Gondolat és szabadság, Budapest, 1961, p. 214-237; Domokos Kosáry, Újjáépítés és polgárosodás, p. 192-194; Kálmán Benda, op. cit., p. 401-410.

44. David Prodan, op. cit., p. 320.



filosofia franceză, în special operele lui Rousseau și Voltaire, în care raționalismul este esența spiritualității. Aceasta, desigur, nu exclude și receptarea wolffianismului, componentă a Aufklärung-ului. În al doilea caz rezolvările se cantonează la reformism, ilustrat de iosefinism, excepție făcând doar iacobinismul profesat în ultimul deceniu de Martinovics și tovarășii săi, dar cu prea puține consecințe pragmatice, comparativ cu absolutismul luminat. Nu trebuie neglijat rolul francmasoneriei, componentă organizatorică importantă, în răspândirea noilor idei.

Evoluția fenomenului luminist maghiar este subsumat acestor condiții care îl determină. Absolutismul luminat, cu centrul la Viena, încearcă să realizeze o armonie între statul feudal și cerințele epocii. În concordanță cu acesta, pe de o parte și în antiteză, pe de altă parte, se concretizează un luminism "nobilitar", care încearcă să revitalizeze acest regim, fără a depăși coordonatele feudalismului. Sistemul are similitudini în Croația și Polonia. O a treia tendință este reprezentată de eforturile unor nobili reformiști sau, pur și simplu, intelectuali care adoptă, măcar parțial, ideologia burgheză iluministă. Ei depășesc stadiul "perfecționării" dorind "schimbarea". Această tendință va genera mișcarea "iacobină" maghiară, a cărei tragedie are similitudini cu cea a polonezilor, din anul 1795.<sup>45</sup>

Iluminismul declanșează în întreaga Europă o efervescență concretizată într-o renovație culturală dar având și profunde consecințe pragmatice.

Dezvoltarea diferitelor științe determină o puternică "explozie" industrială, susținută de o diversificare a meseriilor. La Selmecbánya exista din 1735 o școală de meserii, pentru minerii. În intervalul 1765-1770 ea este transformată în școală superioară de inginerie. Este doar un exemplu, confirmat și prin altele, de literatura de specialitate.<sup>46</sup> Se constituie corpul de medici prin extinderea rețelei de învățământ medical.<sup>47</sup>

Generațiile luminilor, indiferent de apartenența etnică, acordă o importanță deosebită istoriografiei. Scrisul istoric modern maghiar se dezvoltă începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea, prin editarea de către Bél Mátyás a celor cinci volume din *"Notitia Hungariae novae historico-geographica"* (1735- 1742). Iezuiții Pray György (1723-1801) și Katona István (1732-1811) depun eforturi pentru publicarea unui corpus de izvoare ale istoriografiei maghiare.<sup>48</sup>

Tot atunci, istoria literară și istoria științelor se delimitează de istoriografie, prin apariția lucrării lui Bod Péter, *"Magyar Athenás"* (1766).<sup>49</sup>

Desigur, pentru tipărituri, un rol însemnat au tipografiile. În intervalul 1760-1790 numărul lor crește de la 17 la 51, principalele centre fiind Pozsony (Bratislava) și Pest-Buda.<sup>50</sup>

45. Domokos Kosáry. *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, p. 267

46. Zoltán Gyulai, *A magyarországi banya- és kohómernökképzés kezdetei*, în *"Kohászati Lapok"*, 1964, p. 1-7

47. Domokos Kosaáry, op. cit., p. 507-510.

48. Ibidem, *Újjáépítés és polgárosodás*, p. 143.

49. Ibidem.

50. Ibidem.

Luminile debordează și prin răspândirea informației, datorită cărților. Între anii 1712-1790 se tipăresc circa 15.000 de volume, din care peste două treimi apar după 1765, pentru ca în timpul deceniului iosefin să crească numărul cititorilor de limbă maghiară și germană, sporind implicit și cărțile publicate în limbile respective.<sup>51</sup>

Într-o astfel de situație este evident că rolul bibliotecilor publice, dar mai ales particulare, se face simțit, ele devenind adevărate "*coridoare culturale*", fiind o componentă mai mult decât semnificativă a spiritualității europene.<sup>52</sup> Deocamdată ele aparțin unei elite luminate. Episcopul catolic de Pécs, Klimó György, deschide în anul 1774 și publicului biblioteca sa. Bibliotecile colegiilor protestante dețin foarte multe volume.<sup>53</sup> Dar cea mai bogată rămâne biblioteca pestană a lui Széchényi Ferenc.<sup>54</sup>

Presa are deja un rol important, ea fiind diversificată în gazete politice, de informație, divertisment, educație, pedagogie și literare. În anul 1705 apare revista "*Mercurius*", în anul 1721 "*Nova Posoniensa*", revistă școlară editată de Béli Mátyás și abia în anul 1780 primul ziar de limbă maghiară "*Magyar Hirmondó*", la Pozsony (Bratislava), urmat în anul 1786 de "*Magyar Kurir*", la Viena. Prima revistă literară este editată de Batsanyi János și Kazinczy Ferenc, la Kassa (Kosice): "*Magyar Muséum*".<sup>55</sup>

Beletristica nu putea să nu joace și ea un rol esențial în epocă. Proza memorialistică este dezvoltată de Bethlen Miklos și Mikes Kelemen. Cercul lui Bessenyei György urmat de Kazinczy Ferenc și Kármán József au un rol important în înnoirea prozei, iar Csokonai Vitéz Mihály în poezie.<sup>56</sup>

Trăsătura esențială a iluminismului maghiar rămâne întrepătrunderea luminismului cu cultivarea limbii în vederea renașterii naționale.<sup>57</sup>

În acest context trebuie să subliniem rolul hotărâtor jucat de Bessenyei György și Aranka György.

Întreaga literatură de specialitate maghiară îl consideră pe Bessenyei György figura centrală, proeminentă a iluminismului maghiar. Mai mult, el este caracterizat ca un deschizător de drum, ca cel care trasează direcțiile sale de evoluție.<sup>58</sup>

S-a născut în anul 1747, ziua și luna fiind necunoscute, la Bercelen, în comitatul Szabolcs, dintr-o înstărită familie aparținând nobilimii mijlocii, care participă la lupta de eliberare dusă de curuți. Din cei opt copii el este al șaptelea. Urmează cursurile colegiului reformat din Sárospatak, la clasa de poezie. După parcurgerea cursului inferior se întoarce la casa părintească pentru ca, din anul 1765, să ajungă la Viena, fiind recrutat

51. Ibidem.

52. Victor Neumann, op. cit., p. 149.

53. Domokos Kosáry, op. cit., p. 144.

54. Victor Neumann, op. cit., p. 204.

55. Domokos Kosáry, op. cit., p. 144-145.

56. Ibidem, p. 145.

57. József Waldapfel, A magyar irodalom a felvilágosodás koraában, Budapest, 1954, p. 28.

58. Magyar Irodalmi Lexikon, vol. I, Budapest, 1963, p. 151; A Magyar Irodalom Története, vol. III, Akadémiai Kiadó, Budapest, f. a., tőzserkesztő Söller István, p. 22-23; Z. Éder, Benkő József Nyelvművészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978, p. 81; Domokos Kosáry, Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, p. 29; Ibidem, Újjáépítés és polgárosodás 1711 - 1867, p. 102; Magyarország története 1686 - 1790, vol. IV/2, p. 1189.

pentru garda imperială a Mariei Tereza. Inițiativa împărătesei trebuia să ducă la anihilarea opoziției nobilimii maghiare prin acordarea unor privilegii acesteia, între care se înscrie și această măsură de completare a gărzii imperiale cu fii nobililor maghiari. Contactul cu Viena este pentru el un adevărat șoc, căci va cunoaște o cu totul altă lume decât cea de până atunci. Revelația cea mai puternică pentru tânărul recrut este constatarea sărăciei cunoștințelor dobândite acasă și, mai ales, la colegiul reformat. Cu energie nebănuită de părinții săi se așterne la studiu. Ca orice vienez și curtean care se respectă trebuie să cunoască, pe lângă limba germană și limba franceză. Aceasta este modalitatea prin care intră în contact cu opere ale iluministilor englezi și francezi: Locke, Pope, Voltaire, Rousseau și Holbach, formându-și o concepție filosofică și atingând un nivel de cunoștințe ce depășeau, în mod inevitabil, coordonatele obișnuite ale gândirii unui nobil fără mari pretenții. Tot în Viena face cunoștință cu literatura veche maghiară, ilustrată prin creația lui: Bornemissza Péter, Héltai, Tinódi, Zrínyi și Gyöngyösi. Rădăcinile străduințelor sale se văd relativ repede pentru că, din anul 1769, începe el însuși să scrie, ajungând, în același timp, să lucreze la biblioteca imperială. În anii 1778-1779 elaborează și publică un manifest prin care propagă renașterea culturii naționale maghiare. Tot în anul 1779 tatonează, la Budapesta, posibilitatea de înființare a Societății Patrioților Maghiari.<sup>59</sup> Fiind membru al corpului ecleziastic protestant, ajunge în conflict cu acesta, probabil și datorită influenței, de esență catolică, din mediile vieneze. La insistențele Mariei Tereza, trece la catolicism și împărăteasa îl numește custode de onoare al bibliotecii ei. După moartea ei, Iosif al II-lea îi anulează atât renta anuală cât și onorurile de care bucurase la Curte. Se retrage la moșia sa de la Feketetó (Lacul Negru), unde se dedică administrării acesteia.<sup>60</sup>

Am arătat că literatura de specialitate îl consideră figura centrală și, totodată, inițiatore a iluminismului maghiar. Există, însă, puncte de vedere care consideră că s-a exagerat în prezentarea în antiteză, a iluminismului cu epocile anterioare, trasând, poate artificial, un hotar printr-o contribuție hiperindividualizată prin opera lui Bessenyei. Desigur, iluminismul determină o evoluție deosebită pe tărâmul beletristicii, dar asta nu înseamnă că nu există o continuitate cu perioada anterioară. Prin anii '40 ai secolului al XVIII-lea evoluția se constată prin poezia lui Faludi Ferenc reprezentativă spiritului barocului târziu. Această nouă atitudine se observă și la alți poeți iluminști. Baronul Orczy Lőrincz cu poezia sa apropiată de rococo este totuși departe de iluminism dar are legături multe cu spiritul de renaștere națională impus de cercul lui Bessenyei. Figura cea mai reprezentativă pentru literatura care exprimă spiritul condiției nobiliare este contele Ráday Gédéon, adept al clasicismului prin formă, ritm și rimă, care și el pregătește, prin opera sa, noile valori ale literaturii. Toate acestea se constituie în premise ale trecerii literaturii maghiare, treptat, la ceea ce reprezintă pentru epocă cercul condus de Bessenyei.<sup>61</sup>

Activitatea sa poate fi periodizată în două etape distincte. Prima cuprinsă între anii 1772-1782, reprezintă etapa vieneză a creației sale, iar cea de-a doua, dintre anii 1782-1811, se derulează acasă, la moșia sa din Bihor, unde își continuă munca.

59. Hazafi Magyar Társaság.

60. Magyar Irodalmi Lexikon, vol. I, p. 151.

61. Magyarországi Történetek, vol. IV/2, p. 1189-1190

Contactul cu literatura îl determină să traducă din opera lui Alexander Pope, *"Eseul despre critică"*, care-l influențează prin metodele clasice profesate, în spiritul lui Boileau, dar și prin deismul său consecvent.

Iluminismul propagă cu consecvență idealul uman și social rezultat din profunda înțelegere a naturii, de unde pentru Bessenyei, rezultă o morală autonomă ce trebuie să determine idealul uman. Deismul lui Bessenyei se intersectează, sub vădită influență franceză, cu un materialism, care separă lumea "materială" de cea "ideală", ajungând la un eclectism de esență dualistă. Omul trebuie să respecte legile naturii și ale societății, ceea ce asigură realizarea idealului său. Este evidentă, în acest caz, receptarea concepțiilor lui Montesquieu. Dar Bessenyei nu privește fericirea umană prin prisma individului, ci o încadrează în contextul general natural și al binelui universal. Volens-nolens ajunge astfel la problema socială. O exteriorizează, în mod deosebit, în drama sa *"Az embernek próbája"* (Încercarea omului), precizând că, uneori, ideea de Dumnezeu este folosită împotriva binelui public, a fericirii generale, încălcându-se astfel legile naturii.

Eroii tragediilor sale ajung, profesând un luminism mai mult decât evident, în contradicție cu despotismul. Astfel se întâmplă în: *"Hunyadi László"*, în foarte mare măsură scrisă sub influența lui Bonfinius, *"Buda tragédiája"* (Tragedia Budei) și *"Ágís tragédiája"* (Tragedia lui Ágis).<sup>62</sup> În fiecare dintre ele conflictul izbucnește între conducător și supușii săi, rezolvarea fiind, de fiecare dată, în spirit iluminist. Unul dintre eroii săi, Ágis, personalitate inspirată de antichitatea greacă, și prietenul său, Kleombrotes, reprezintă o colectivitate ce poate fi asemănată cu nobilimea de rând, care se ridică împotriva abuzurilor marilor proprietari. Ambii eroi îi apără pe "producători". Rezolvarea este abordată în spiritul absolutismului luminat, pentru că totul depinde de valoarea conducătorului. Regele Leonidas, monarhul "rău", provoacă chiar și adversitatea fiicei sale Télónis, care îl apără pe soțul său, Kleombrotes, și pe tovarășul acestuia împotriva abuzurilor regelui, care contravin legilor naturale.<sup>63</sup>

Opera dramatică pregătește abordarea, de către Bessenyei György a idealului național. Afirmarea binelui public, opunându-se permanent despotismului, folosindu-se de preceptele deismului, de cunoașterea legilor naturale vor duce, în mod inevitabil, la o mișcare de renovare culturală, ce se constituie ca fundament al mișcării naționale maghiare.

Acest program se concretizează prin publicarea a două foi volante intitulate: *"Magyarság"* (1778) - (Maghiarimea) și *"Magyar Nezo"* (1779) - (Spectatorul maghiar). *"Unul din principalele mijloace prin care se poate atinge binele țării este știința. Aceasta cu cât este mai răspândită în mase, cu atât este mai bine pentru țară"*.<sup>64</sup> Este practic o revenire la concepțiile de *"bine public"* și *"fericire generală"*, adâncite în profund spirit iluminist, pentru că cele două concepte, materializate, determină evoluția societății prin valorificarea tuturor laturilor personalității umane, prin sporirea avuției naționale în plan material și spiritual. Un concept iluminist esențial este cel care accentuează dezvoltarea științelor, în spiritul cunoașterii raționaliste, pentru asigurarea binelui public. Dar Bessenyei

62. A Magyar Irodalom Története 1849-ig, p. 198; A Magyar Irodalom Története, vol. III, p. 24.

63. A Magyar Irodalom Története 1849-ig, p. 198.

64. A Magyar Irodalom Története 1849-ig, p. 200; A Magyar Irodalom Története, vol. III, p. 37.

subliniază: "*cheia științelor este limba*", iar cea națională are un rol în "*răspândirea științelor în rândul populației și astfel contribuie la dezvoltarea acestora*". Toate acestea nu sunt posibile decât în țările în care situația politică este clară și dezvoltarea socială avansată, iar limba națională s-a transformat în limbă dominantă.<sup>65</sup>

Programul cultural al lui Bessenyei presupune un paralelism al științelor și artelor, cu înglobarea unor concepte iluministe, în același timp, cu cele preluate din clasicism. El încearcă să apropie "*raționalul*" de "*natural*", ceea ce, în mod inevitabil, va genera programul național. Concluzia sa este evidentă în acest sens: "*orice națiune se face cunoscută îndeosebi* - spune el în "*Magyarság*" - *prin limba sa. Cum am putea caracteriza acea națiune care nu ar avea o limbă proprie ? Nicicum... Față de acela care-și cerșeste limba națională nu poți avea decât sentimentul că ar fi veșnic un ucenic sau o slugă*".<sup>66</sup>

Spiritul său raționalist prefigurează avant la lettre o dialectică elaborată, atunci când mărturisește, tot în foaia volantă mai sus citată: "De la început deschizătorul de drum peste tot este persecutat... cu toate acestea ei trebuie să fie peste tot aceia care pentru interesul general se lasă denigrați".<sup>67</sup> De asemenea, în opera sa literară raționalismul este abordat într-o manieră convingătoare. În poemul dramatizat "*A filozófus*" (Filosoful) figura centrală este tânărul Párménio, îndrăgostit de filosofia luminilor, erou plin de virtuți nu reușește să-și găsească o pereche pe măsura valorilor morale profesate de el. Chiar în poem el mărturisește că este adeptul lui Descartes, Locke și Rousseau. Proclamă peste tot egalitatea naturală a oamenilor, ceea ce determină valorile morale ale comportamentului său. Este tot mai mult scârbit de viața parazitară de la Curte, de morala nobiliară pe care o desconsideră.<sup>68</sup>

Observăm, că sub influența luminilor franceze, concepția sa socială se îndepărtează de la admirația inițială ce i-o purta lui Sonnenfels și absolutismului luminat. În acest spirit elaborează, în anul 1778, lucrarea sa "*A törvények útja*" (Căile legilor), interzisă de cenzură și care evidențiază egalitatea oamenilor în fața legii și obligația tuturor de a susține material și moral societatea.<sup>69</sup>

Așa cum am precizat, a doua etapă a activității sale, se desfășoară în Bihor, la reședința proprietății sale, fiind nevoit să părăsească Viena, "*piața comună a patriotismului*", sintagmă consacrată de poetul Vitéz Csokonai Mihály.<sup>70</sup> Opera sa, de acum încolo, dezvăluie tot mai multe accente antiimperiale și anticlericale, anunțând parcă, mișcarea iacobină ce avea să urmeze nu peste mulți ani.

Reântors acasă, se consacră din ce în ce mai mult problemelor filosofice, deși opera sa nu poartă amprenta originalității. Poemul care poartă titlul "*A természet világa vagy a józan okosság*" (Lumea naturii sau mintea sănătoasă) stârnește reacția cenzurii, fiind supravegheat de autorități. El se vrea a fi o sinteză a concepției despre lume, despre

65. A Magyar Irodalom Története 1849-ig, p. 200-201.

66. Ibidem, p. 201.

67. Ibidem, p. 202.

68. A Magyar Irodalom Története 1849-ig, p. 200; A Magyar Irodalom Története, vol. III, p. 35.

69. A Magyar Irodalom Története 1849-ig, p. 202.

70. Ibidem.

rostul omului și al societății. <sup>71</sup> Un capitol special este consacrat condiției iobagului, pe care o consideră o anomalie. Atitudinea sa devine vădit antinobiliară, deși poemul nu este explicit, dar "subînțelesul" devine "evident". <sup>72</sup>

Continuă apoi căutările filosofice cu o nouă lucrare "*Az értelemnek keresése*" (Căutarea sensurilor), adâncind sensurile materialiste ale demersului său filosofic compilativ. <sup>73</sup>

Chiar și așa eforturile sale constituie pentru timpul în care trăiește și, mai ales, locul unde trăiește o extraordinară realizare culturală. Tot în urma contactului cu filosofia lumii abordează o problemă esențială a ontologiei: mișcarea. Puterea sa de generalizare este evidențiată în acest sens. "*Oricâte lucruri există pe lume, fie vii, fie fără viață gândește-te că nici una nu poate fi, neîncetat, fără mișcare și fără efort*". <sup>74</sup> Citatul este din lucrarea sa "*Holmi*" (Ceva), apărută în anul 1779. Deși, Bessenyei nu pornește de la distincția evidentă dintre "*material*" și "*ideal*", el sesizează caracterul mișcării ca atribut al universalului, în ultimă instanță al existenței. Terminologia sa nu ocolește însă echivocul pentru că, mai departe, precizează: "*Orice lucru are viața sa potrivit cu proprietățile sale*". <sup>75</sup>

Distincția viață-mișcare nu este întotdeauna clară, pentru că, uneori, clasifică universalul ca fiind cu viață și fără viață, revenind apoi cu afirmația că viața este mișcare, neprecizând în ce mod lucrurile fără viață conțin mișcarea. El distinge formele acestora ca forme ale vieții: vorbirea, mersul, nașterea și gândirea. Concluzia următoare este aceea că experiența este rezultatul nemijlocit al mișcării. <sup>76</sup> Exemplele sale revin invariabil la forma vie a materiei. Omul mănâncă pâinea făcută din grâu, care-i face acestuia sânge și, dacă are contact cu femeia, poate genera în continuare viață. <sup>77</sup> Al doilea exemplu este raportul trup-suflet, în care trupul reprezintă efemerul, pe când sufletul este veșnicia, dar care nu poate exista independent, ci trebuie să genereze în mod inevitabil viață. <sup>78</sup> În final totul este raportat la natură, care "*este un corp mare și o neîncetată mișcare în care nu există moarte, nici putrefacție, ci numai asociere, disociere și noi, și noi forme*". <sup>79</sup> Concepția este deistă purtând pecetea influenței lui Locke, Voltaire și Rousseau.

Legat de mișcare, Bessenyei abordează tema transformării, a înnoirii, în lucrarea "*Bihari remete*" (Pustincul bihorean), scrisă în 1804, unde se evidențiază și mai clar crezul său deist. Transformarea este evoluția naturii și totodată specifică naturii, determinând astfel înnoirea, diversitatea, mereu superioară. Ea este specifică și omului, care tot timpul tânjește după înnoiri. <sup>80</sup> Deci "*înnoirea este omul și întreaga natură; căci lumea așa*

71. A Magyar Irodalom Története 1849-ig, p. 203.

72. A Magyar Irodalom Története, vol. III, p. 45.

73. A Magyar Irodalom Története 1849-ig, p. 203; G. Bessenyei, A világ így megyen, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, f. a., p. 28-29.

74. György Bessenyei, op. cit., p. 198.

75. Ibidem.

76. Ibidem.

77. György Bessenyei, op. cit., p. 199.

78. Ibidem, p. 200.

79. Ibidem, p. 201.

80. Ibidem, p. 211.

*merge*".<sup>81</sup> "Oamenii sunt aceia care se schimbă și acționează în conformitate cu firea lor; căci lumea așa merge".<sup>82</sup> Așadar, pentru Bessenyei universul, ca pentru orice deist consecvent, este natura care integrează și omul, iar mișcarea nu există decât corelată cu acestea. Oricum, ideea de transformare, de înnoire lovește în caracterul contemplativ, imuabil al divinității, înlăturând credința pasivă a omului.

Natura este ceva concret, gradul de abstractizare la filosoful iluminist lipsind în totalitate. Dar natura are un caracter infinit. Problema este dezbătută în drama filosofică "*Tariménés utazása*" (Călătoriile lui Tariménés), scrisă în anul 1804. Explicația o datorăm unui personaj, Pirhomégász, care menționează că "*lumea este fără sfârșit*" continuând: "*Poți gândi că există spațiu fără o realitate? Există nimicul? Dacă nimicul nu există, căci într-adevăr nu poate exista, realitatea este deci peste tot ?*"<sup>83</sup> Din citat observăm că Bessenyei venera antichitatea, pentru că explicația eroului său se derulează în maniera logicii aristotelice.

Concepția filosofică a lui Bessenyei în problema cunoașterii este totalmente tributară empirismului. Personajul principal al aceleiași drame, mai sus pomenită, Tariménés, instruit de magistrul său, este interesat de cunoaștere. Și i se spune că dacă îi este foame mănâncă, dacă îi este sete bea, distinge culorile în natură, văzându-le. Oricât de multe ar gândi omul, oricât de multe ar visa nu poate depăși ceea ce poate cunoaște prin corpul său.<sup>84</sup> Explicația atitudinii filosofului trebuie căutată în perioada vieneză a activității sale, când citește opera lui Locke, fiind un mare admirator al acesteia. Problema cunoașterii o reia în "*Bihari remete*", unde precizează că unii filosofi, cum ar fi Helvetius, pun semnul egalității între "*simț*" și "*gând*". Dar "*sufletul care gândește*" este în permanență supus "*necesităților corpului*". Omul indiferent ce gândește are un singur scop, acela de a-și satisface necesitățile corpului, care în afara acestei situații nu poate exista.<sup>85</sup>

O temă filosofică foarte dragă tuturor gânditorilor iluminiști este tema libertății. Bessenyei o abordează în opera istorico- filosofică "*Romának viselt dolga*" (Lucrurile vechi ale Romei), scrisă tot în anul 1804. Analizează sclavajul, considerându-l "*o povară amară*", pentru că omul "*este născut liber de la natură*". Pentru a dobândi libertatea omul trebuie să fie îndrăzneț, căci fără aceasta viața este o nimica toată. Servitutea unui om este împotriva legilor naturii.<sup>86</sup> Formularea nu numai că respectă spiritul impus, în epocă, de Rousseau, dar, în unele situații, așa cum vedem din terminologia folosită, este chiar identică cu cea a filosofului francez.

În anul 1804 își încheie activitatea culturală, cel puțin în sfera scrisului, pentru că cenzura îl urmărea tot timpul. În drama "*Tariménés*" autorul este adversarul ordinii imperiale. Această operă a sa este tipărită mult mai târziu în anul 1931 și difuzată și mai târziu, în anul 1945.

În februarie 1811 încetează din viață. Dorința sa a fost să nu fie înmormântat după ritualul creștin, ci să fie așezat într-o groapă lângă mărul său favorit, în grădină.

81. Ibidem, p. 213.

82. Ibidem, p. 215.

83. Ibidem, p. 218.

84. Ibidem, p. 216-217.

85. Ibidem, p. 209.

86. Ibidem, p. 207-208.

Personalitatea sa marchează evoluția iluminismului maghiar, fapt recunoscut, imediat după moartea sa, de Batsányi Ferenc și Vitéz Csokonai Mihály. Opera sa a fost editată, treptat, de istoricii Toldy Ferenc și Gyulai Pál.<sup>87</sup>

Dacă Bessenyei György este declarat de cei mai mulți istorici sau istorici literari ca un simbol al iluminismului maghiar, Aranka György este "*simbolul transilvan al propășirii de la sfârșitul veacului*" al XVIII-lea.<sup>88</sup>

S-a născut pe la mijlocul secolului, la 15 septembrie 1737, în orașul Sic (redevinit în secolul trecut așezare rurală), actualul județ Cluj, fostul comitat Szolnok. Tatăl său, episcop reformat de Transilvania, era originar din comuna Zágón, județul Trei Scaune, păstrând vie tradiția secuiască și graiul specific al acestora. Despre anii copilăriei lui se cunosc mai puține, pentru că nici el, nici biograful său consacrat, Székely Márton, nu sunt generoși cu aceste date.

Ceea ce știm sigur este că tatăl său e una din figurile proeminente ale protestantismului transilvănean din secolul al XVIII-lea, fiind în același timp, un om de cultură cu o formație specifică perioadei respective. Tatăl viitorului luminist își începe studiile la colegiul din Aiud, după care se angajează într-un lung periplu european. Insistăm puțin și asupra biografiei părintelui, deoarece cazul său este o ilustrare tipică a uneia dintre modalitățile amintite de noi mai sus, de contact cu civilizația Occidentului. Pornește de la Târgu-Mureș, prin Cluj, la 17 aprilie 1728, vizitând o serie de orașe din Ungaria, pentru a ajunge apoi la Viena la 5 iulie, în același an. Dar capitala imperiului nu-i poate oferi ceea ce dorea un tânăr adept al calvinismului. Traseele sale se îndreaptă spre Eleveția, unde la Zürich, Geneva sau Berna își poate etala pe de o parte dragostea pentru credința sa, iar pe de altă parte talentul oratoric, prin predicile ținute în fața coreligionarilor, care-i vor susține financiar efortul de a vizita și alte zone ale bătrânului continent. Reușește să învețe foarte bine limba franceză, încât predică în această limbă în bisericile protestante. Peste tot întâlnește compatrioți.

Întocmește un jurnal de călătorie intitulat "*Marsus ex Hungaria per Germaniam Trajectum usque ducens*", având un subtitlu maghiar: "*Utinapló, vagyis feljegyzése mindazon dolgoknak melyek Erdélyből való elindulásom óta a helvétákhoz, vagy ha az Istennek úgy tetszik a hollandusokhoz itt vagy amott átkelésem vagy tartózkodásom idején megjegyzésre méltók voltak*" (Jurnal de călătorie adică însemnarea tuturor lucrurilor demne de adnotat de la plecarea mea din Transilvania, în timpul trecerii sau șederii mele printr-un loc sau altul al helveților sau dacă e mai plăcut Domnului, al olandezilor). Prima sa parte a redactat-o în limba maghiară iar cea de a doua în limba latină. Ajunge înapoi, acasă, în octombrie 1731.

Deși este un eclesiast în sensul cel mai exact al cuvântului, predica fiind pentru el cel mai important mijloc de exprimare, viitorului episcop nu-i este străină nici activitatea literară. Tematica ei este tot religioasă: "*Örökös ház*" (Casa veșnică), Cluj 1741, "*Isten eleybe bocsájtott könyörgéseknek együgyű gyakorlása*" (Deprinderea simplă a rugăciunilor înfățișate înaintea lui Dumnezeu), 1766 și "*A keresztyén léleknek halál*

87. A Magyar Irodalom Története, vol. III, p. 52; A Magyar Irodalom Története 1849-ig, p. 205.

88. Elemér Jancsó, Studii literare, Editura Kriterion, București, 1983, p. 220.



*félelmei ellen valló vigasztalása*" (Mângâierile sufletului creștin împotriva temerilor de moarte), 1768. Aceasta din urmă este atribuită de Székely Márton, fiului său iluministul Aranka György.

Reântors în țară, Aranka György - tatăl, îmbrățișează cariera ecleziastică, fiind preot la Sic, în anul 1732, apoi la Târgu-Mureș, revine la Sic ca protopop, iar în anul 1760 este ales generalis notarius la episcopie, pentru ca din 1765 până la moarte, până la 9 iunie 1767 să fie episcopul protestant al Transilvaniei.<sup>89</sup>

Aranka György - fiul își începe studiile la Târgu-Mureș, le continuă la Aiud, urmând apoi cursuri de filosofie și drept.<sup>90</sup> Drumul său nu se aseamănă cu cel al tatălui său, deși la un moment dat, se gândește și el la o carieră ecleziastică. Dar în anul 1764 este cancelist pe lângă contele Nemes Ádám. Peste doi ani îl găsim judecător provincial pe lângă contele Domokos Antal, apoi la scurt timp, protocolis. În perioada cât este cancelist se perfecționează în studiul limbii franceze, ceea ce va face ca el să citească în această limbă până la bătrânețe. Cel mai mult este impresionat de Voltaire, care apare cel mai adesea citat în corespondența sa. Își formează o cultură însemnată ca autodidact. Spre deosebire de tatăl său, călătorește mult mai puțin. Punctul cel mai vestit, atins de el, este Viena.

La Curte este primit de Maria Tereza, care încearcă să-l convertească la catolicism. Răspunsul său este semeț, menționând că nu i-a mințit pe oameni deci nu-l va minți nici pe Dumnezeu. Împărăteasa, cu toate acestea îi satisface cererea, și îl numește, în anul 1782, asesor supranumerar. Din anul 1787 lucrează ca jude la Tabla Districtuală din Târgu-Mureș, iar din anul 1790, după desființarea acesteia ajunge actualis asessor la Tabla Regală. Spiritul său puritan îl face să fie, în același timp, drept și nepărtinitor, toate dublate de o conștiință profesională.<sup>91</sup>

Aceste calități ale sale nu lasă să se întrevadă activitatea poetică desfășurată, e adevărat, nu cu foarte mare succes, fiind prezent sporadic în lucrările de istoriografie literară, ca poet. Versurile îi apar în "*Magyar Hirmondó*" (Vestitorul Maghiar), în "*Orpheus*", publicație a Muzeului Maghiar din Kassa (Kosice). Încearcă și traduceri, fiind primul care îl traduce pe Shakespeare în limba maghiară, dar nu din original, ci din germană, după Wieland, care la rândul lui tradusese "*Richard al II-lea*"<sup>92</sup> Poezia sa este caracterizată ca ocazională, fiind influențată de Fekete János și Csokonai Vitéz Mihály și este în mare parte inedită.<sup>93</sup>

În deceniul zece al secolului al XVIII-lea Aranka György nu putea să nu fie fascinat de personalitatea împăratului Iosif al II-lea. În anul 1781, la Sibiu, publică o scriere în care îl preamărește: "*József Császár nagy Erdély dicsoséges fejedelmének és nagy Erdély aranyidejének elkezdet órá*" (Ceasurile începătoare ale Măriei Sale împăratul Iosif, suveranul marii Transilvanii și ale epocii de aur a marii Transilvanii). Este perioada când absolutismul luminat e prezent în conștiința intelectualității, fie ea și de sorginte nobiliară,

89. Ibidem, p. 221-226.

90. Magyar Irodalmi Lexikon, vol. I, p. 45.

91. Elemér Jancsó, op. cit., p. 227-233.

92. Magyar Irodalmi Lexikon, vol. I, p. 45.

93. Elemér Jancsó, op. cit., p. 234.

dar care este convinsă de necesitatea unor reforme. O atare stare de spirit exprimă și atitudinea lui Aranka György. Dar el merge și mai departe un pic, pentru că, în anul 1790 definitivează una din cele mai importante lucrări din opera sa, ce poate fi privită și ca o continuare a celei mai sus citate: *"Anglus és magyar közigazgatás egybevetése"* (Comparație între administrația engleză și maghiară). Ea va fi tradusă și în limba germană și publicată în anul 1791.<sup>94</sup>

Am precizat că în acea epocă francmasoneria joacă un rol foarte important și pentru tendințele culturale, enciclopedice și academice din mediile transilvănene. Scriitorii maghiari, în majoritate, sunt membri ai lojilor masonice. Aranka György poate fi regăsit în loja sibiană, a cărei epocă de maximă importanță se plasează între anii 1780 - 1790. Székely Márton amintește că Aranka György, când avea vârsta de 74 de ani, menționa că el nu mai este Freimaurer. De altfel el nu blestema, nu înjura și nu își manifesta nemulțumirea în nici un fel.<sup>95</sup>

Francmasoneria putea să influențeze și ea preocupările de cultivare a limbii, în contextul general al renovației culturale, limba fiind o condiție sine qua non pentru răspândirea cunoștințelor în păturile largi ale populației. Preocuparea există, am văzut, și în cercul vienez condus de Bessenyei György. În anul 1756 Bod Péter dorea să înființeze o societate academică maghiară în Transilvania. Apáczai Csere János depune eforturi deosebite pentru ca toate disciplinele să fie predată în școli, în limba maghiară.<sup>96</sup>

Activitatea lui Aranka, pe tărâmul cultivării limbii este analizată de o bogată literatură de specialitate, atât în Ungaria, cât și în România.<sup>97</sup>

Pentru a-și realiza visul Aranka publică, de două ori, în anul 1791, proiectul care prevedea organizarea și funcționarea societății de cultivare a limbii. În același an, pe foi volante, el tipărește lista istoriografilor transilvăneni, ale căror opere erau încă în manuscris la vremea respectivă. Astfel el realizează la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cel mai îndrăzneț proiect cultural maghiar.<sup>98</sup>

Principiile de la care pornește trădează cel mai modern punct de vedere lingvistic din epocă. Începutul este anevoios pentru că, la 15 decembrie 1793, la Târgu-Mureș, sub patronajul și pe răspunderea guvernatorului ia ființă o societate de "probă". Pe lângă aceasta el organizează și *"Societatea pentru editarea manuscriselor pentru valorificarea surselor istorice medievale"*. Fondarea ei are loc la 13 mai 1791. Formal este condusă de guvernatorul conte Teleki László, iar practic de Aranka György.<sup>99</sup>

*"Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság"* (Societatea transilvană pentru cultivarea limbii maghiare) își ține prima ședință la 3 decembrie 1793. Fiecare dintre ele are un caracter academic. Secretarul prezintă o dare de seamă asupra activității

94. Ibidem, p. 233.

95. Ibidem, p. 234-235.

96. Elemér Jancsó, *A felvilágosodástól a romantikáig*, p. 100-106.

97. János Perényi, *Aranka Nyelvművelő társaságának fennmaradt nyelvtudományi kéziratai*, în *"Magyar Nyelv"*, 13, 1917, p. 189-192; idem, *Aranka György magyaryelvművelő társasága*, Budapest, 1918; Elemér Jancsó, *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*, Bukarest, 1955.

98. Elemér Jancsó, *Studii literare*, p. 237-238.

desfășurate, după care membrii își prezintă scrierile, urmând discuții. Pentru că societatea nu dispunea de fonduri, nu reușește să editeze decât un volum cu lucrări, în anul 1797, la Sibiu. Ea are în plan constituirea unei mari biblioteci, să colecționeze documnete, monede și manuscrise vechi. Planul cuprinde și un punct în care programează editarea unei enciclopedii maghiare și un altul care îl illustrează necesitatea elaborării unei gramatici maghiare pentru tineret. Aranka primește sarcina să bată pas cu pas înutul secuiesc, să strângă documente și manuscrise. Se proiectează realizarea unui mare dicționar maghiar și elaborarea unei geografii.<sup>100</sup>

Dar în anul 1798 Aranka este înlăturat de la conducerea societății, ea fiind preluată de contele Teleki Mihály. Dezamăgit, își la rămas bun de la membrii societății, printr-o scrisoare: *"Az én testamentumom a Magyar Nyelvmívelő Társasághoz"* (Testamentul meu către Societatea maghiară pentru cultivarea limbii). *"Doresc - scrie el, simțindu-se gustul amar - ca înflorirea, strălucirea și gloria din vremea ce vine a societății să treacă în umbră numele meu și doar ca pe o antichitate să-l poată aminti fericiții succesori, că a avut odinioară societatea un prieten bun și cel dintâi secretar al ei: Aranka György"*.<sup>101</sup>

Mai târziu îl recheamă pentru că, fără el, societatea își pierde cu totul importanța, eficiența ei atingând cota zero. Își calcă mândria și revine în fruntea ei, dar probabil că nu mai poate manifesta entuziasmul de odinioară, ceea ce face ca, în anul 1801, ea să-și înceteze definitiv activitatea.

Eforturile sale nu trebuie privite doar ca niște eforturi organizatorice, pentru că el a fost și un filolog de seamă, depunând eforturi susținute pentru alcătuirea dicționarului.<sup>102</sup>

Încetarea activității lui Aranka, în cadrul societății îi permite să se dedice studiului, reușind să elaboreze, în spiritul epocii, câteva lucrări, semnificative pentru iluminismul din spațiile central europene.

Filosofia îl preocupă în mod deosebit deși, la fel ca în cazul lui Bessenyei György, ea nu poartă amprenta originalității. Anul 1805 consacră cartea apărută sub titlul *"Aranka György munkái"* (Operele lui Aranka György). În anul următor termină *"Elmejátéka"* (Jocurile minții). Tot în anul 1806 apare fără semnătură *"Horváthországi bán marosmenti gróf Gyulai Ignác úr tiszteletére"* (În cinstea Banului Croației, domnul Gyulai Ignác, conte de Mintia). *"A Nemes Magyarország Fellőtt Nemességhez"* (Către nobilimea oșteană a nobilei Ungarii), carte de mai mică întindere, vede lumina tiparului în anul 1807.

Practic, ultimele două decenii ale vieții le închină filosofiei. Introspecția sa începe cu Antichitatea pentru că la un moment dat nota: *"Platon, Cartesius, Leibniz, Clark, Hume, Kant sau ostenit cu tine pe pământul Tău și în Patria Ta, o, filosofie, Steaua călăuzitoare a neamurilor Omenești. Eu am început să te cunosc la Târgu-Mureș pe urmele lui Kőteles Sámuel, sub umbrele sfintelor tale lăcașuri."* Acesta din urmă îl apreciază eforturile pentru că notează pe o copertă interioară a uneia din cărțile lui

100. Ibidem, p. 240-241.

101. Ibidem, p. 241.

102. Zoltán Éder, op. cit., p. 141.

Aranka: "În lucrarea ilustrului domn am constatat că ilustrul domn a pornit pe calea înțelepciunii limpezi și a încercat să cunoască omul pe această cale".<sup>103</sup>

Căutările sale filosofice presupun un grad mai mare de abstractizare decât la Bessenyei, cel puțin în teoria cunoașterii. Intitulează un capitol al unei lucrări: "*Omul, lumea, Dumnezeu, o meditație filosofică*". Cunoașterea este o trăsătură umană, care diferă de la om la om. Dar limitele ei se observă atunci când omul se compară cu "acela", definit ca ceva superior.

Gândirea are o fază individuală, după care se pot asocia caracteristicile. Astfel, prin abstractizare "dispar" oamenii și "apare" omenirea.<sup>104</sup> "*Cunoașterea*" este dincoace de "*Acela*" și dincolo de hotărârile umane specifice.<sup>105</sup> Influența kantiană asupra gândirii sale este mai mult decât evidentă. "*Acela*" poate fi identificat cu "*Transcendentul*", care are o capacitate de cunoaștere nelimitată, reușind să surprindă esența "*lucrului în sine*". Continuarea vine în mod firesc. Lumea se reduce la "*Unitatea Finală*". Prin înlăturarea diferitelor caracteristici ale "*Omului*" rămâne "*Animalul*", apoi "*Plantele*" iar dincolo de acestea "*Metafele*", care ne arată că la baza tuturor stă "*Pământul*" și "*Lumea*". Toate acestea sunt rezultatul neliniștii "*Spiritului*", care prin "*Raționament*" ajunge la "*Unitatea Finală*".<sup>106</sup> Deci existența nu trebuie căutată într-o forță subiectivă, dar esența lumii și, deci unitatea ei materială, nu constau în caracterul său material obiectiv, ci în posibilitatea subiectivă a experienței, de a cunoaște.

"*Unitatea Deplină*" sau "*Totală*" apare într-un "*Sistem*". Orice sistem are un centru care poate fi numit "*Centru, al Caracteristicilor*". Îl regăsim fie la corpurile cerești, fie la oameni.<sup>107</sup>

Kantianismul nu-l acaparează în totalitate. Analizând societatea și evoluția ei Aranka, în spiritul raționalismului de esență franceză susține necesitatea unei perfecte organizări sociale. Dezvoltarea societății poate fi comparată cu cea a unui copac, oamenii fiind ca ramurile, aceiași și totuși diferiți. Dacă trunchiul copacului este drept, atunci greutatea apăsă pământul, iar ramurile cresc în toate direcțiile.<sup>108</sup>

Nu putea lipsi din opera sa filosofică, referirea la existență, căreia îi acordă o atenție deosebită. "*Întregul*", spune el, trebuie privit ca un sistem care are multe părți, ce pot deveni la rândul lor sisteme. Aceasă organizare evoluează de la inferior la superior. De exemplu: "*Vegetale*" - "*Animale*" - "*Oameni*". Întregul are trei componente: "*Corpul*", "*Puterea*" și "*Forma*". "*Corpul*" poate fi solid sau lichid. Solidul se formează întotdeauna din lichid, ajungându-se astfel la instrumentul susținerii. Lichidul și solidul sunt "*Genul Inferior*" și "*Genul Superior*". "*Forma*" reprezintă acțiunea "*Forțelor*" în "*Corpuri*". Ele au forme interioare și exterioare. La plante și animale, formele sunt imuabile, pentru că ating perfecțiunea. Forțele determină forma corpurilor. De exemplu căldura contractă pielea, umiditatea o dilată. "*Viața*" este atunci când forțele pătrund printre elementele mulțimii iar

103. Elemér Jancsó, op. cit., p. 252.

104. György Aranka, Apró munkái, I Darab, M. Vásárhelyen nyomtatott a Reform. Kollégium betuivel, 1805-dic Eftzendöben, p. 6.

105. Ibidem, p. 7.

106. Ibidem, p. 7-8.

107. Ibidem, p. 12.

108. Ibidem, p. 16.

"Moartea" se instalează când forțele dispar. "Viața" este forța ordonatoare spre care tinde "Perfecțiunea", care merge de la inferior la superior, prin "Genuri". Acestea au două trăsături esențiale:

a) "Genul Superior" are caracteristici mai multe decât "Genul Inferior";

b) fiecare are trei laturi esențiale: cea preluată de la "Genul Inferior", cea a "Genului Superior" și trăsătura sa proprie.<sup>109</sup>

Influența materialismului francez este evident, realizând ineditul pentru iluminismul maghiar prin abordarea problemelor determinismului filosofic prin prisma cauzalității, în spiritul lui Diderot.

Lipsa de originalitate a operei sale filosofice este determinată de eclecticismul ei, concepției sale, în cadrul căreia un loc comun a fost deismul. Reluând tema perfecțiunii el precizează că aceasta nu poate fi atinsă de om, dar o putem găsi în "Natură", unde prin iradierea instinctelor interioare în om, se ajunge la "Adevărul Perfect".<sup>110</sup> Toate acestea îi dau omului mulțumirea și fericirea. Între gândire și lucru, între înțelegerea omului și întreaga lume există o strânsă interdependență. Deasupra omului este o realitate: "Duhul", care este de esență superioară, un dar ceresc.<sup>111</sup>

Trecând în revistă activitatea lui Aranka György putem constata că posteritatea a fost ingrată cu meritele sale, rămânând în conștiința urmașilor ca un poet mai puțin valoros, exagerându-și tarele bătrâneții sale prin satirele scrise împotriva sa, de unii dintre contemporanii săi. Se uită că a făcut prima traducere în limba maghiară din Shakespeare. În istoria filosofiei abia este pomenit, deși opera sa se înscrie pe aceleași coordonate cu cea a lui Bessenyei, a adaptărilor, el fiind printre primii kantieni maghiari.

Întreaga activitate a lui Bessenyei György și a lui Aranka György stă sub semnul luminilor, încadrându-se în specificul luminismului maghiar, ca parte componentă a celui central european.

Ambii au luat contact cu civilizația occidentală, în primul rând, pe filieră livrescă, adaptând preceptele fenomenului la realitățile maghiare.

Concepțiile politice ale ambilor evoluează de la absolutism luminat spre "iacobinism", după prăbușirea iosefinismului. Luminismul profesat de ei se subsumează cristalizării conștiinței naționale, factor definitoriu în concepția lor pentru marcarea deplină a identității naționale.

Concepția socială este deosebit de radicală fiecare dintre ei fiind adeptul formulei lui Rousseau al egalității naturale. La Bessenyei ea apare explicit pe când Aranka doar o sugerează.

Pentru Civilizația Luminilor problema religioasă prezintă o mare importanță, prin felul în care este rezolvată antiteza dogmă-rațiune. Fiecare dintre ei evoluează de la fidelitatea creștină consacrată la deism, iar mai târziu la un raționament, ce devine ateism în cazul lui Bessenyei. Concepția lor filosofică, așa cum am văzut, este una eclectică, lipsită de originalitate, influențată de filosofia luminilor europene.

109 Ibidem, p. 17-21.

110. Ibidem, p. 27

111. Ibidem, p. 28.

## ASPECTS DE L'HISTORIOGRAPHIE DE LA PHILOSOPHIE DES LUMIÈRES HONGROISE DE LA TRANSYLVANIE

### - Résumé -

La Civilisation de L'illuminisme consacre pour le vieux continent une asynchrone développement concretisé par l'existence d'un épiscentre et de ses zones de gravitation. Dans ces espace, delimité, à l'ouest de Vienne et Berlin, à l'est de Moscou et au sud-est de Istanbul, s'encadre aussi en Transylvanie.

L'illuminisme hongrois se caracterise par un retard envers de l'illuminisme francais on l'anglais. Il se subordonne à la philosophie des lumieres francais par la reception, tout d'abord, de l'oeuvre de Voltaire et Rousseau, mais aussi celui d'essence allemande, par l'expression autrichienne josephiniste du despotism illuminé. Il est toute fois un illuminisme "nobillaire" avec des similitudes dans la géographie spirituelle polonaise.

Les représtante de la Transylvanie de l'illuminisme hongrois se constituent en réalisateurs de ce courant culturel. Bessenyei György évolue à partir d'un illuminisme terresianiste, caracterisé par modération, vers une philosophie raisonneure d'essence rousseauiste doublé d'un "jacobinisme" théoretique, surtout après l'ecroulement du josephinisme. La traite essentielle de son illuminisme reste la renaissance nationale par la culture de la langue.

Aranka György active pratiquement dans ce doumain de la culture de la langue, en fondant une société de ce genre, qui developpe l'activité pendant de dernier decennie du XVIII-ème siècle et pendant les premières années du siècle suivant. L'évolution de ses conceptions présente des similitudes avec celle de Bessenyei. Initialement il est l'adept fidèle du josephinisme, et plus tard il est influencé par la philosophie de Rousseau.

L'illuminisme hongrois de la Transylvanie présente une série des parallélismes avec l'illuminisme roumain par l'intérêt de l'étude de l'histoire, par la valorisation des sources historiques, par l'idée d'éclairage du peuple.